

UDK 930.85:28(049.3

Primljeno: 04. 10. 2021.

Stručni rad
Professional paper

Haris Dervišević

ZABORAVLJENA DOSTIGNUĆA ISLAMSKJE CIVILIZACIJE

(Ahmed Essa i Othman Ali, *Studije o islamskoj civilizaciji: muslimanski doprinos renesansi*, preveo Munir Drkić, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2016)

Danas se pod pojmom renesansa skoro isključivo podrazumijeva period evropske kulture 15. i 16. stoljeća tokom kojeg dolazi do procvata nauke, kulture, umjetnosti, tehnologije *et cetera*. Insistiranje na renesansi kao svojevrsnom samoniklom evropskom fenomenu produkt je evrocentrizma, pri čemu se, između ostalog, zaboravlja doprinos islamske civilizacije. Čini se da je Protagorina misao *čovjek je mjera svih stvari*, u Evropi zamijenjena s *Evropa je mjera svih stvari*, pa stoga nije čudno što je zanemarena uloga islama i muslimana u rađanju renesanse. U vremenu u kojem živimo islam se povezuje skoro isključivo s terorizmom, ekstremizmom i nazadnošću, te iz tog razloga knjiga *Studije o islamskoj civilizaciji: muslimanski doprinos renesansi*, odnosno njezin prijevod na bosanski, dolazi u pravom trenutku. Ahmed Essa, autor ove studije i nekadašnji profesor Univerzitetu u Nevadi, je nažalost preminuo prije njenog publikovanja. Ulogu uređivanja rukopisa preuzeo je Othman Ali, nekadašnji predavač na Ryerson Univerzitetu i istraživač na Institutu za Bliski istok pri Sakarya Univerzitetu.

Oni koji nisu upućeni u ovu tematiku biće iznenađeni utjecajem islamske civilizacije na Evropu, dok će čitateljstvo kojem je ova tematika bliska biti obogaćeno novim informacijama. Kroz petnaest poglavlja predstavljen je na polju prava, trgovine, poljoprivrede, obrazovanja, nauke, medicine, književnosti, filozofije, umjetnosti doprinos islama i utjecaj islama na evropsku renesansu.

“Uloga islama u historiji” je prvo poglavlje knjige, a njegova lapidarnost od svega nekoliko stranica upućuje na činjenicu da ga je Ahmed Essa zamislio kao *ouverture* svoje studije. Na samom početku otkriva da je *cilj ove knjige popuniti golemu prazninu između pada Rima i „čudesnog“ procvata evropske civilizacije*. Ono što se želi akcentirati jeste višestoljetnost dominacije islamske civilizacije na polju nauke i kulture, te da su nesretnim slijedom historijskih zbivanja ti doprinosi zanemareni. Islamska civilizacija ima mnogo zahvaliti islamu kao konceptu i načinu života, koji je najvažniji faktor njezina stvaranja.

U drugom poglavlju “Stjecanja znanja i islamska civilizacija” naglašava se mjesto znanja u islamskom društvu. Prve riječi koje je uzvišeni Bog uputio Muhammedu a. s. bile su *Ikre'!* (*Uči!*), pa su muslimani traganje za znanjem razumjeli kao imperativ. U islamskoj tradiciji *‘ilm* se koristi kao termin za znanje, ali on u biti nadilazi pojam „znanje“ jer podrazumijeva uvid u suštinu stvari. Traganje za suštinom počelo je iščitavanjem *Kur'ana*, a nastavljeno u drugim disciplinama.

Jedan od najboljih primjera utjecaja islama na ljudsko društvo jeste onaj tokom “Uspostave prve muslimanske zajednice”, kako je naslovljeno treće poglavlje. Uzor muslimanima za sve sfere života bio je i ostao Poslanik, koji im je ponudio viziju zajedništva. Premda je bio uglednog roda nije to isticao i nije se ustezao od težih posla, a njegova supruga Aiša je kazala „da se kod kuće ponašao sasvim normalno“. Riječi koje je izgovorio na svom oproštajnom govoru da *Arapima nemaju prednost nad nearapima niti nearapi nad Arapima, bijelci nad crncima niti crnci nad bijelcima*, najbolje svjedoče težnju ka jednakosti. Njegova ljudskost ogleda se i u tome da se nije libio upitati za savjet. Još za Poslanikovog života džamija se pojavila kao mjesto molitve, ali i kao mjesto razmjene mišljenja. Insistiranje na ravnopravnosti uočljivo je uvođenjem prakse *obaveznog plaćanja poreza na blagostanje*, čime je stavljena obaveza imućnijim članovima zajednice da se staraju o siromašnim. Prva zajednica pored toga što je uzor odnosa muslimana prema muslimanu, ona je uzor i za odnos muslimana prema nemuslimanima, putniku, okolini i životinjama (Ahmed Essa navodi primjer kada Muhammed a. s. *nije dopustio vjernicima da sklone jednu mačku i njeno leglo iz džamije*).

Uzusi i način života muslimanske zajednice okupljene oko Muhammeda a. s. nastavljene su i u potonjim generacijama, o čemu se piše u četvrtom poglavlju “Islamski svjetski poredak”. Još uvijek ostavlja bez daha brzina kojom su muslimani zauzimali susjedne zemlje, što nikako ne bi bilo moguće da su isključivo to činili silom. Oni *su bili dosljedni u svojoj nakani da ne uništavaju mjesta koja su zauzeli*, na što su starosjedioci bili veoma zahvalni poput egipatskih i sirijskih monofizita koji

su im izrazili naročitu dobrodošlicu. Osim toga što su osvajali, muslimani su osnivali nove gradove, a najpoznatiji je Bagdad koji je ubrzo postao svjetska prijestolnica, središte obrazovanja i umjetnosti. Na osvojenim teritorijama nije se insistiralo na prihvatanju islama, što potvrđuje činjenica da su muslimani činili oko deset procenata stanovništva u 8. stoljeću. Historijska vrela impresioniraju položajem nemuslimana u islamskim društvima, a *civilizirano ponašanje muslimana najjasnije se očituje u njihovom odnosu prema Jevrejima*, koji su postigli neka od svojih najviših dostignuća pod muslimanskom vlašću.

Islamsko društvo je otvoreno društvo zbog čega ima zahvaliti svoj brzi uspon. Ono je uspjelo povezati tradicije Istoka i tradicije Zapada, što je tema petog poglavlja "Islamska civilizacija u Evropi i Zapadnoj Aziji". Miješanjem kultura na ogromnom prostoru od rijeke Ind na istoku pa do Andaluzije na zapadu iznikli su brilijantni umovi, vođeni krilaticom *tražite znanje pa makar i u Kini*. Takva atmosfera omogućila je el-Biruniju, polihistoru, filozofu, književniku i prema nekima prvom antropologu, da putuje u Indiju i upozna muslimane s učenjima Indije. Na osnovu predstavljenih činjenica potkrepljenih nedvojbenim argumentima shvatamo da je islam *stvorio ozračje civiliziranog života i izgradio pozitivan odnos prema civilizacijskim vrijednostima*.

Šesto poglavlje upoznaje nas s činjenicom da muslimani nisu Istok i Zapad povezali samo naukom, nego i *trgovinom*. Ovde se nužno vratiti na samog Muhammeda a. s., koji je bio uspješan trgovac. Prema tumačenju Ahmeda Essa, predvodnik karavane nosio je titulu „imam“. Kasnije se ta riječ počela koristiti da označi predvodnika molitve, a prvi „imam“ bio je Poslanik a. s.. Značajni trgovački putevi prolazili su od Crvenog mora prema unutrašnjosti Afrike, od Kine prema zapadu (*Put svile*), od Damaska do Kordobe, a zahvaljujući trgovini Španija je *postala najrazvijenija regija u Evropi*. Jedna od bitnih karika uzleta trgovine bio je islamski princip „iskrenosti“, koji je naročito isticao Poslanik islama.

"Poljoprivreda i tehnologija", kako je naslovljeno sedmo poglavlje, govori o uzajamnoj povezanosti trgovine, poljoprivrede i tehnologije. Muslimani su zaslužni za širenje određenih poljoprivrednih kultura na ona mjesta gdje su bila nepoznanica, kao što su lubenica, špinat, patlidžan, artičoka i šećerna trska. Naravno da su pojedini poljoprivredni proizvodi bili poznati u Aziji, Africi i Evropi prije širenja islama, ali je uslijed dinamičnosti i otvorenosti postignut do tada nezapamćen prosperitet njihovog uzgoja. Razvoj poljoprivrede usko je povezan s otkrićem novih tehnologija u navodnjavanju, destilaciji alkohola, te proizvodnji stakla, parfema, tkanina, tepiha ...

Osmo, deveto i deseto poglavlje – "Procvat islamskog obrazovanja", "Prirodne nauke" i "Medicina" – čine logičan slijed. Preporod nauke i obrazovanja u islamu ima jednim dijelom zahvaliti opsežnom prevodilačkom pokretu u 7. stoljeću. Naime, muslimani su u želji za širenjem znanja pristupili prevođenju djela napisanih na grčkom, sirijskom, perzijskom i sanskritu. Ovo je razlogom da su pojedina djela spašena i nakon što je izgubljen izvornik, jer su sačuvana u arapskom prijevodu. Uporodo s prevođenjem stasavala je nauka. Bavljenje naukom nije bilo ograničeno samo na muškarce, već su se i brojne muslimanke istakle u stjecanju znanja. Koliko su intelektualci bili „pohlepni za znanjem“ najbolje svjedoči jedan historijski izvor iz 10. stoljeća u kojem se navodi primjer trojice bagdaskih učenjaka: *El-Džahiz je pročitao knjigu od početka do kraja ubrzo nakon što ju je dobio. El-Feth je uvijek imao knjigu uza se [...]. Ibn Ishak je uvijek čitao neku knjigu.* Na putu nauke muslimanima je pomoglo konstantno preispitivanje, kao što je to činio čuveni Ebu Hamid el-Gazali, kritikujući od strane filantropa, sociologa, teologa i vladara iskrivljena učenja islama. Ulogu *Kur'ana* kao poticatelja nauke svjedoči mnoštvo ajeta poput primjera 91. kur'anskoe sure u kojoj se traži promatranje sunca i mjeseca – što je dovelo do razvoja prirodnih nauka. Trgovina i putovanja bili su uskoj vezi s unapređenjem astronomije, odnosno usavršavanjem astrolaba koji je *bio* najkompleksniji instrument korišten od strane muslimana u njihovim astronomskim mjerenjima. Tokom zlatnog perioda islamske civilizacije značajno mjesto zauzimala je hemija, u kojoj se istakao Džabir ibn Hajjan bez koga se ne može pojmiti ni razvoj evropske hemije. Također je neosporan utjecaj muslimana u oblasti matematike, gdje valja spomenuti astronoma i pjesnika Omera Hajjama. Muslimani su se istakli i u izučavanju fizike, biologije, historije, geografije, a naročito su se pokazali na polju medicine. Postati ljekar značilo je proći školovanje, odnosno položiti ispit koji je uključivao određivanje *dijagnoze, patologiju, dijetetiku i higijenu.* Najpoznatija imena muslimanskih učenjaka koji su se bavili medicinom su el-Razi, el-Medžusi, Ibn Sina i el-Zahravi.

„U islamskoj civilizaciji postojale su dvije značajne i hvalevrijedne konstante. Jedna je književnost, a druga umjetnost“ – ovom rečenicom naznačena je središnja tema tri naredna poglavlja, jedanaestog, dvanaestog i trinaestog. Iako odvojena kao zasebne cjeline, ona su suštinski povezana. Predislamska arapska tradicija bila je naklonjena pjesništvu, što je donekle razlogom da i sam *Kur'an* ima elemente poezije. Ljubav prema poeziji nije presahla dolaskom islama, a kako Ahmed Essa tvrdi, i sam „Poslanik je tražio od muslimana da i oni pišu poeziju“. Ništa manji značaj nema proza na arapskom jeziku, a najpoznatije djelo je *Hiljadu i jedna noć.* Naročit oblik

proze koji je doživio uspjeh je *mekame*. Uz arapski jezik i arapsku književnost neupitno mjesto zauzima perzijski i njegova književnost. Neki od najvećih pjesnika na perzijskom – Rumi, Sadi, Hafiz, Hajjam – prevedeni su na skoro sve svjetske jezike. Od svih spomenutih Essa izdvaja Rumija kao najvećeg islamskog autora s čime se slaže većina naučnika diljem svijeta. Ne umanjujući mjesto i ulogu Dželaludina Rumija, ovakav iskaz Ahmeda Essa je donekle populistički. Pored Rumija, posvećena su zasebna poglavlja Sadiju, Hafizu i Džamiju. Likovna umjetnost se tematizira kroz trinaesto poglavlje, odnosno predstavljena je iluminacija, knjiško slikarstvo, ćilimarstvo, keramika, muzika, kaligrafija i arhitektura džamija. „Muslimani vjeruju da naziv islamske zaslužuju samo „svete umjetnosti““, piše Essa i malo potom nastavlja da su se „svete umjetnosti“ počele razvijati ubrzo nakon širenja prve muslimanske zajednice“. Iako u studiji ove vrste nije očekivati širu elaboraciju šta je to sveta umjetnost, a šta ne, autor latentno implicira podjelu unutar islamske umjetnosti na profanu (minijatura i muzika) i sakralnu (kaligrafija i arhitektura džamija).

Pored toga što je Othman Ali pripremio knjigu za štampanje, on je i napisao jedno poglavlje ove knjige. Iako se u naslovu *Doprinos Osmanlija islamskoj civilizaciji* očekuje širi pregled, pravi cilj ovog poglavlja je „baciti svjetlo na osmansku arhitekturu džamija i interakciju Osmanlija s Bizantom i evropskom renesansom u umjetnosti i arhitekturi“. Posebnu pažnju Ali posvećuje pitanju koje je zaokupljalo i koje još uvijek zaokuplja brojne istraživače, a to je debata o obimu utjecaja velikog bizantskog spomenika Aja Sofija na osmanske džamije. Akribičnost autora i njegov akademski diskurs ogleda se u činjenici da ne spori utjecaj bizantske arhitekture na osmansku, već govori afirmativno, navodeći konkretne primjere. Ono što je razvidno i na što upućuje autor jeste da Osmanlije nisu puki imitatori zatečene bizantske arhitekture, već su njome bili inspirisani, a kao primjer tome donosi komparativnu analizu crkve Aja Sofija i džamije sultana Ahmeta, gdje su očigledne osmanske inovacije.

Posljednje poglavlje "Islamski utjecaj na renesansu" treba se shvatiti kao rekapitulaciju svega prethodnog. Jedan od najvećih doprinosa islamske civilizacije renesansi jeste na polju medicine. Naučnici poput el-Razija, Ibn Sine, el-Zehravija, Ibn Zuhra i Ibn Rušda promijenili su tok evropske medicine kroz prijevode njihovih djela na evropske jezike. Osim toga, muslimani su na polju filozofije znatno utjecali na razvoj evropske misli, što se ogleda na primjeru Tome Akvinskog koji se mnogo okoristio djelima el-Farabija i koga je ponekad citirao od riječi do riječi. Islamska civilizacija je ostavila neizbrisiv trag na književnost Zapada, naročito tokom

srednjovjekovlja i renesanse. „Historija je puna ironija“, zaključuje Ahmed Essa i dodaje da „evropski kršćani, koji su najviše željeli uništiti islam i muslimanski svijet, bili su isti oni ljudi koji su najviše profitirali od dostignuća islamske civilizacije“.

Knjiga *Studije o islamskoj civilizaciji: muslimanski doprinos renesansi* znatan je iskorak u razumijevanju uloge islama i muslimana u pojavi evopske renesanse. Ova knjiga je neiscrpan izvor informacija od kojih će profitirati širi auditorij. Kako bi potkrijepili sve izneseno autori su posegnuli za brojnom literaturom koja potvrđuje njihovu namjeru afirmiranja islama i islamske civilizacije. Tekst knjige ima sve odlike naučnog rada, a živim citatima je razbijena monotonija i ostvarena dinamika nalik književnom tekstu. Ukoliko je cilj ove studije bio dati opći pregled muslimanskog doprinosa evropskoj renesansi, onda je opravdala nakane njezinih autora.

Adresa autora

Author's address

Haris Dervišević

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

d.haris@hotmail.com